

άλλες ατέλειες του πρωτοτύπου. Ο μόχθος της επιμελητρίας της μεταφράσεως και των συνεργατών της δεν έχει αποβή μάταιος: η ελληνική βιβλιογραφία έχει καιρῶς εμπλουτισθῆ ἔν προκειμένῳ.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

Jacqueline de Romilly, *Ἔκτωρ* (μετάφραση Μπάμπη Ἀθανασίου και Κατερίνας Μηλιαρέση), Ἐκδόσεις «Τὸ ἄστρ», Ἀθήνα 1998, σσ. 314. Τίτλος πρωτοτύπου: *Hector* (éditions Fallois), Paris 1997.

Ἡ σπουδαία ἐλληνίστρια Jacqueline de Romilly, χαλκέντερη και ἀκάματη (εἶναι γεννημένη τὸ 1913) διάκονος τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, ἐπανερχεται μὲ τὸ προκείμενο βιβλίο της στὸν Ὅμηρο¹, και ὅπως ἡ ἴδια γράφει στὴν Εἰσαγωγή (σ. 16), «...τοῦτο τὸ βιβλίο θὰ εἶναι ἓνα ξαναδιάβασμα τοῦ Ὀμήρου, πιστὸ κι προσεκτικὸ» και σ' αὐτὸ τὸ ξαναδιάβασμα «...βρίσκεται ἡ χαρὰ, τὴν ὁποία μιὰ ἐλληνίστρια στὸ τέλος τῆς ζωῆς της δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἀρνηθεῖ στὸν ἑαυτὸ της» (σ. 13).

Θέμα τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ μορφή τοῦ Ἔκτορα, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν ξέρουμε τίποτα «παρὰ μόνο ὅσα ἀναφέρει γι' αὐτὸν ἓνα ποίημα ἡλικίας εἴκοσι ὀκτῶ αἰῶνων» (σ. 13), ἡ Ἰλιάδα, και κάποιες μεθομηρικῆς φιλολογικῆς παραδόσεις, πὸ συνδέονται μὲ τὸν Ὅμηρο. Ὅμως, ἡ τέχνη τοῦ Ὀμήρου συνετέλεσε, ὅπως γράφει ἡ συγγραφέας (σ. 13), ὥστε ἡ μορφή τοῦ ἥρωα νὰ ἐμπνεύσει ποικίλα ἔργα σὲ πολλές χῶρες και νὰ συγκινήσει γενεὲς ἀναγνωστῶν μέχρι τὴν ἐποχή μας. Ὁ λόγος εἶναι ἡ μοναδικότητα τῆς μορφῆς τοῦ Ἔκτορα, ὅπως τὴν παρέστησε ὁ Ὅμηρος. Καίτοι εἶναι ἓνας «ἐχθρὸς», ἐμφανίζεται τόσο ἀνθρώπινος και συμπαθῆς, και δὲν ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτὸν και τὸν Ἀχιλλεῖα ἡ συνήθης στὶς ἐποποιεῖς διάκριση σὲ «καλὸν» και «καλὸν». «Αὐτὴ ἡ φροντίδα», γράφει ἡ συγγραφέας, «νὰ δοξαστεῖ ἓνας ἥρωας τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, νὰ προκαλέσει οἶκτο ἓνας ἠττημένος, ἓνας ἄνθρωπος καταδικασμένος σὲ θάνατο και σὲ μεταθανάτιους βασανισμοὺς, ἡ φροντίδα νὰ φανεῖ ὡς ἄνθρωπος χτυπημένος ἀπὸ τὸν πόλεμο και ὁ θάνατός του νὰ σκορπίζει ἓνα πένθος σπαρακτικὸ, ἀποτελεῖ στὴν ἑναρξη τῆς δυτικῆς λογοτεχνίας, ἀναφορὰ ἐξαιρετικῆς ἀνθρωπιᾶς» (σ. 15).

Γιὰ τὸν τρόπο δουλειᾶς της ἡ συγγραφέας, ἀφοῦ ἐπισημαίνει τὶς δυσκολίες πὸ συνεπάγεται ὁ ὄγκος τῆς τεράστιας ἀναφορικῆς μὲ τὸ θέμα βιβλιογραφίας,

1. Προηγούμενα βιβλία της μὲ θέμα τὸν Ὅμηρο: *Perspectives actuelles sur l'épopée homérique ou comment la recherche peut renouveler la lecture des textes*, P.U.F., Paris 1983. Ἑλληνικὴ ἔκδοση: *Σημερινὲς προοπτικὲς γιὰ τὸ Ὀμηρικὸ ἔπος ἢ πῶς ἡ ἔρευνα μπορεῖ νὰ ἀνανεώσει τὴν ἀνάγνωση τῶν κειμένων* (μετάφρ. Ἀναστ. Στέφου), ἔκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 1986, ²1992 — *Homère*, P.U.F. (σειρὰ "Que sais-je?"), Paris ¹1985, ²1992. Ἑλληνικὴ ἔκδοση: *Ὅμηρος* (μετάφρ. Φ. Βρανίκου), ἔκδ. Δαίδαλος-Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα 1994.

αναφέρει ότι θέλησε να παραμερίση αυτή την πολυμάθεια, αποφεύγοντας σχεδόν πάντα να έπεκταθή στο «Όμηρικό ζήτημα», και αρκέσθηκε να δώσει στις σημειώσεις μόνο τις παραπομπές στο όμηρικό κείμενο και μερικές φορές κάποιες διαφονίες στην κριτική, παραλείποντας κάθε βιβλιογραφικό φόρτο. Αντίθετα, εισάγει σε αυτό το «ξαναδιάβασμα» του Όμηρου «ένα είδος αντίστιξης», δηλαδή «σκέψεις πιο ελεύθερες, τυπωμένες διαφορετικά, που αφήνουν να γίνεται αντιληπτή κάποια κοντινή ή μακρινή αντίχηση από το σχολιαζόμενο κείμενο είτε στην ελληνική λογοτεχνία είτε σε εκείνες που ακολουθήσαν είτε απλούστερα στην καθημερινή εμπειρία της εποχής μας» (σ. 17). Επέτρεψε στον έναν της, όπως γράφει, «να υιοθετήσει εδώ ένα ύφος, που ήταν το ύφος της κριτικής πριν πενήντα χρόνια και την όποια ή επιστημονική αντικειμενικότητα των ημερών μας τείνει να παραμερίσει» (σ. 312). Σκοπός της είναι να τραβήξει την προσοχή του σημερινού αναγνώστη «επειδή αυτή τη στιγμή περνάμε μια κρίση, όχι μόνο σε ό,τι αφορά τον οίκτο και την ανθρωπιά, αλλά επίσης σε ό,τι αφορά το ώραίο και τη λογοτεχνία. Έχουμε χάσει κάπως τη δυνατότητα να θαυμάζουμε και αυτά τα αρχαία κείμενα, ιδιαίτερα του Όμηρου, συντελούν πολύ να την ξαναβρούμε» (σ. 312).

Το βιβλίο χωρίζεται σε τέσσερα μέρη και ένδεκα κεφάλαια, ως εξής: Πρόλογος στην ελληνική έκδοση του Κωνστ. Δεσποτόπουλου (σσ. 7-10). Τα κύρια πρόσωπα (σ. 11). Εισαγωγή (σσ. 13-17). Πρόλογος. Απόηχοι και αντανάκλασεις του Έκτορα (σσ. 19-26). Μέρος πρώτο: Ποιός ήταν ο Έκτωρ; Προοίμιο (σσ. 29-30). Κεφάλαιο 1. Ο νεαρός πρίγκιπας (σσ. 31-53). Κεφάλαιο 2. Ένας άνθρωπος ανάμεσα στους δικούς του: Η πραότητα του Έκτορα (σσ. 55-78). Μέρος δεύτερο: Ο Έκτωρ στη μάχη. Προοίμιο (σσ. 81-85). Κεφάλαιο 3. Ο θόρυβος και η όργη (σσ. 87-106). Κεφάλαιο 4. Το τίμημα μιας απερισκεψίας (σσ. 107-128). Κεφάλαιο 5. Όταν εμπλέκονται οι θεοί (σσ. 129-149). Μέρος τρίτο: Οίκτος για αυτόν που θα πεθάνει. Προοίμιο (σ. 153). Κεφάλαιο 6. Η σκιά του θανάτου (σσ. 155-177). Κεφάλαιο 7. Ο θάνατος του Έκτορα (σσ. 179-201). Μέρος τέταρτο: Μια ταφή για τον Έκτορα. Προοίμιο (σσ. 205-207). Κεφάλαιο 8. Οι απειλές (σσ. 209-228). Κεφάλαιο 9. Η εκδίκηση του Αχιλλέα (σσ. 229-254). Κεφάλαιο 10. Η επέμβαση των θεών (σσ. 255-279). Κεφάλαιο 11. Κατευνασμός (σσ. 281-303). Επίλογος. Η επιβίωση του Έκτορα (σσ. 305-312).

Από την εποχή του Harpe (*Der Homerische Hector* 1863) μέχρι το βιβλίο του Redfield (*Nature and Culture in the Iliad: The Tragedy of Hector* 1975) και τη διατριβή του γράφοντος (*Η θέση της «Έκτορος και Ανδρομάχης όμιλίας» στην δομή της Ιλιάδας* 1998), το πρώτο κεφάλαιο της όποιας αφιερώνεται στη διερεύνηση της προσωπικότητας του Έκτορα, ή μορφή του ήρωα κινεί το ζωηρό ενδιαφέρον των έρευνητών να μελετήσουν: τη μυθική καταγωγή του, τη θέση του ως πολεμιστή-ύπερασπιστή της πατρίδας του, την ήθική του προσωπικότητα, και τέλος την τραγική του όντοτητα. Βεβαίως ως γενικό ζητούμενο προβάλλει πάντοτε το έρωτημα ποιά είναι ή συμβολή του Όμηρου στη διαμόρφωση αυτής της μυθικής και ποιητικής μορφής.

Η de Romilly αναπτύσσει στο βιβλίο της όλα τα ανωτέρω θέματα και αναλύει με γλαφυρότατο τρόπο όλα τα στοιχεία που συνιστούν την ποιητική προσω-

πικρότητα του όμηρικού Έκτορα. Έν πρώτοις πιστεύει ότι θα μπορούσε να είναι, κατά μεγάλο μέρος, επινόηση και δημιουργημα του Όμηρου (σ. 31). Σε σύγκριση με τον μεγάλο αντίπαλό του, τον ήμίθεο Άχιλλέα, «έχει όλες τις ιδιότητες που μπορεί να έχει ένας άνθρωπος και προκαλεί τον θαυμασμό. Άλλά δεν είναι υπεράνθρωπος· και γι' αυτό έμπνέει τον οίκτο και τη συμπάθεια» (σ. 34). «Ο Έκτωρ είναι ένας ήρωας στα μέτρα του ανθρώπου» (σ. 45). Γνωρίζει λοιπόν, ως άνθρωπος και την πλάνη και τη δυστυχία, στοιχεία που τον καθιστούν τραγικό πρόσωπο (σσ. 35, 51-53). Χαρακτηριστικό γνώρισμα του ήρωα, έπισημαίνει ή συγγραφέας, είναι ή «πραότητα» (κεφάλαιο 2). «Δέν είναι μόνο δυνατός, θαρραλέος και υπεύθυνος (αντίθετα από τον Πάρι) είναι επίσης και έξαιρετικά γλυκός» (σ. 71). Αυτό διαφαίνεται όχι στις σκηνές της μάχης αλλά στις «όμιλητικές» σκηνές της ραψ. Ζ, και πρό παντός στην περίφημη συνάντηση και συνομιλία με την Άνδρομάχη, θεμελιώδη σκηνή για την κατανόηση της μορφής του Έκτορα. «Αυτό το τόσο ξακουστό κείμενο» —γράφει ή συγγραφέας— «πήρε το όνομα “ό αποχαιρετισμός του Έκτορα και της Άνδρομάχης”. Ο χαρακτηρισμός είναι, κατά μία έννοια, ανακριβής αφού ό Έκτωρ επιστρέφει στην Τροία στην επόμενη ραψωδιά². Είναι όμως ό αποχαιρετισμός τους μέσα στο έργο (ή πρώτη και ή τελευταία συνάντησή τους) και ό χαρακτηρισμός αντιστοιχεί στην ένταση της σκηνής, στο νόημα της» (σ. 63). Το σφάλμα του Έκτορα έγκειται στο ότι παρασύρεται, σύμφωνα με το σχέδιο του Δία, από τις προσωρινές επιτυχίες του στη μάχη κατά την απουσία του Άχιλλέα και δεν άκουει τις συμβουλές του Πολυδάμαντα να περιορισθί σε άμυντικό πόλεμο (κεφάλαιο 3, 4, 5). Όμως ή σκιά του θανάτου, που τεχνικώτατα έχει ρίξει επάνω του ό ποιητής ήδη από την άρχή (από τη ραψ. Ζ), θα τον άκολουθί, διατρέχοντας όλο το έργο, μέχρι το μοιραίο τέλος στη ραψ. Χ, δίνοντας μια ιδιαίτερη τραγική αίσθηση στο έπος της Ίλιάδος (κεφάλαια 6, 7). Άλλά ή ιστορία του Έκτορα δεν έχει τελειώσει. Ένα βιβλίο για τον Έκτορα δεν θα μπορούσε να τελειώσει με τον θάνατό του, όσο συγκλονιστικός και άν είναι. Η ξεχωριστή θέση, παρατηρεί ή de Romilly, που δίνει ό Όμηρος στη μεταχείριση του Έκτορα μετά τον θάνατό του είναι τόσο σημαντική, ώστε το επεισόδιο αυτό έχει καταγραφί μαζί με τον αποχαιρετισμό του Έκτορα και της Άνδρομάχης σαν από τα ώραιότερα του ποιητή (σ. 205). Η κακοποίηση του νεκρού Έκτορα και οι άπειλές του Άχιλλέα για μη ταφή του κορυφώνουν τον οίκτο (άνθρωπινον και θεϊκόν) για την τύχη του, και με την παρέμβαση των θεών αποδίδεται το πτώμα και γίνεται ή ταφή του μεγάλου ήρωα (κεφάλαια 8, 9, 10, 11). Έρμηνεύοντας έδω ή συγγραφέας την άγριότητα του Άχιλλέα —που τόσες συζητήσεις έχει προκαλέσει στην όμηρική έρευνα—, συνακόλουθο της μεγάλης οδύνης του για τον θάνατο του Πατρόκλου, προτείνει μία υπόθεση: «Ο Όμηρος, δεν επιδιώκει να προκαλέσει άγανάκτηση έναντίον του Άχιλλέα, αλλά οίκτο για τον Έκτορα» (σ. 239). «...Δέν είναι

2. Στη διδακτορική μου διατριβή (δ.π.) έρμήνευσα ως όρθή και άριστοτεχνική τη θέση της «Όμιλίας» στη δομή της Ίλιάδας άπέναντι στις αιτιάσεις της «ανάλυσεως», ή όποία, διαπιστώνοντας αντιφάσεις στη σύνθεση, συμπεραίνει την παρεμβολή αυτού του τμήματος στον συνολικό κορμό του έργου.

στη φύση τῶν Ἑλλήνων οὔτε ἡ βία οὔτε ἡ σκληρότητα· καὶ τὰ δύο εἶναι πάντοτε ἡ ἀντίδραση σὲ μιὰ βαριά προσβολὴ ἢ σὲ μιὰ βαθιὰ ὀδύνη. Ἡ σκληρότητα ἦταν γνώρισμα τῶν βαρβάρων, ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες ἀναγνώριζαν ὅτι ἡ ὀδύνη ἦταν συχνὰ ἡ αἰτία νὰ συμπεριφέρονται σὰν βάρβαροι» (σ. 242).

Τὸ βιβλίο εἶναι γραμμένο μὲ ιδιαίτερη ἀγάπη καὶ συγκίνηση. Ἡ συγγραφέας ἐκμυστηρεύεται ὅτι, ἐὰν τὸ εἶχε γράψει πρὶν ἀπὸ πενήντα χρόνια, ἴσως νὰ εἶχε ἐπιμείνει σὲ διαφορετικὲς ἀπόψεις· τὸ κείμενο τοῦ Ὀμήρου εἶναι τόσο σύνθετο καὶ πλούσιο, ὥστε ὁ καθένας ἀντλεῖ ἐκεῖνο πού ἀνταποκρίνεται στὰ ἐνδιαφέροντά του (σ. 311). Χαρακτηριστικὸ τῆς μεθόδου πού ἀκολουθεῖ ἡ γαλλίδα μελετήτρια στὴ διερεύνηση τῆς μορφῆς τοῦ ὁμηρικοῦ Ἔκτορα εἶναι ἡ συγκριτικὴ ἐξέταση τῶν ἀπηγήσεων του σὲ νεώτερα λογοτεχνικὰ ἔργα (ἀπὸ τὸν Δάρητα τὸν Φρύγα μέχρι τὸν Σαίξπηρ, τὸν Ρακίνα καὶ τὸν Ζιροντού), τῶν ἐπιβιώσεων τοῦ Ἔκτορα, ὅπως ἡ ἴδια τὶς ἀποκαλεῖ. Μέσα ἀπὸ τὴ σύγκριση αὐτὴ προβάλλεται ἡ μοναδικότητα καὶ ἡ ἀνεπανάληπτη αἰσθητικὴ τελειότητα τοῦ ὁμηρικοῦ προτύπου καὶ διευκρινίζεται ἡ τέχνη τοῦ Ὀμήρου, ἐνῶ παράλληλα ἐπισημαίνονται οἱ ἐπιδράσεις πού ἄσκησε τὸ αἰώνιο πρότυπο στὸ πέρασμα τῶν χρόνων· ἐπιδράσεις πού χαρακτηρίζουν τὴ στάση κάθε ἐποχῆς ἀπέναντι στὸ κλασσικό. Πέτυχε ἡ μεγάλη ἑλληνίστρια, ἔχοντας γνώση τῆς ὁμηρικῆς βιβλιογραφίας, ὄχι μόνο νὰ καταγράψῃ μὲ γλαφυρὸ τρόπο τὴν τόσο ἀνθρώπινη καὶ συμπαθητικὴ φυσιογνωμία τοῦ Ἔκτορα καὶ νὰ διαγράψῃ τὴν τραγικὴ του πορεία μέχρι τὴν τελικὴ του μετὰ τὸν θάνατο ἀποκατάσταση καὶ ταφή, ὄχι μόνο νὰ προβάλλῃ τὸ στοιχεῖο τῆς ἀνθρωπιᾶς —χαρακτηριστικὸ τοῦ Ὀμήρου— πού διαχέεται σὲ ὅλη αὐτὴ τὴν πορεία, ὄχι μόνο νὰ καταδείξῃ μέσα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὴ θαυμαστὴ τέχνη τοῦ ποιητῆ, ἀλλὰ τελικὰ μὲ τὸν ζωντανὸ λόγο της νὰ μεταφέρῃ τὴ δική της χαρὰ καὶ συγκίνηση ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τῶν κειμένων καὶ σὲ μᾶς. Πέτυχε δηλαδὴ αὐτὸ πού συνιστᾷ καὶ τὸν τελικὸ της σκοπὸ: νὰ ξαναζωντανέψῃ τὰ κείμενα καὶ νὰ τὰ συνδέσῃ μὲ τὴν ἐποχὴ μας.

Ἄν ὁ ἀνθρωπισμὸς εἶναι ἡ πνευματικὴ ἀναμέτρηση κάθε ἐποχῆς μὲ τὰ κλασσικὰ κείμενα, ἡ de Romilly εἶναι μιὰ μεγάλη σύγχρονη ἀνθρωπίστρια. Ὁ ἀνθρωπισμὸς της, ὅπως ἐκπηγάζει καὶ διαχέεται μέσα ἀπὸ τὸ βιβλίο της, ἐκκινῶντας ἀπὸ τὴν ἀνθρωπιά τοῦ Ἔκτορα καὶ τὸν ἀνθρωπισμὸ τοῦ Ὀμήρου, ἐπιδιώκει νὰ μεταλαμπαδεύσῃ στὴν ἐποχὴ μας ὅλες ἐκεῖνες τὶς ἀξίες τὶς ὁποῖες εἶχε καὶ θὰ ἔχῃ πάντοτε ἀνάγκη ὁ ἀνθρώπος. Ὅπως ἡ ἴδια πιστεύει: «Ἡ ἐποχὴ μας ἀναγνωρίζει τὸν ἑαυτὸ της πρόθυμα στὸν Ἀλκιβιάδη· ἔχει ὁμως ἀνάγκη τὸν Ἔκτορα» (σ. 78).

ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ Χ. ΚΩΝΣΤΑΣ

Greek Papyri in the Benaki Museum. From the Collections of the Historical Archives, ed. by Eustathios Papapolychroniou, Benaki Museum, Athens 2000, ISBN 960-8452-78-3, 160 σελίδες (συμπεριλαμβάνονται 7 φωτογραφίες).

Οἱ ἑλληνικοὶ πάπυροι τοῦ Μουσείου Μπενάκη, καὶ εἰδικώτερα τοῦ Τμήματος